
ПРОГЛАС

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет “Св. св. Кирил и Методий”

кн. 2, 2006 (год. XV), ISSN 0861-7902

Маргрета ГРИГОРОВА

„ПРОГЛАСЪТ” НА ЛЮДЕВИТ ГАЙ И ГЛАСОВЕТЕ НА „ЛИРАТА ИЛИРИЯ”

“Appeal (to the southern Slavs)” (“Proglas”) by Ljudevit Gaj is a manifesting text of the Croatian Renaissance movement “illyrism”, published in “The Croatian news” (“Novine chorvatske”) in 1835. The poetical emblem of the manifesto is the image of the “Illyria lyre”, holding an appeal for lingual, cultural and geopolitical unification of the southern Slavs with the flag of the ilirism. Proclaiming themselves as immediate heirs of the ancient “illyrians”, the Croatian renaissance workers with Gaj leading them build an ideology with mythically-utopical character which gives a meaningful amount of fruits in the area of literature, language building and inter-slavic cultural reciprocity.

The present article puts the “Appeal” in the iliric culture’s context, studies Gaj’s illyrian ways’ development and his supporters and brings out the origin and genesis of the illyrian idea. The Croatian culturally-historical specifics is being defined and accents are put on the mythical-legendary, heraldic and mystificational aspects of the illyrian idea.

I. Как да четем Прогласа на Людевит Гай. Контексти

Конкретният повод за този текст е кореспонденцията между един известен хърватски възрожденски текст и заглавието на нашето университетско списание, призвано чрез своето име да възвестява (прогласява) писаното. Да възвестява, огласява, призовава и просвещава, това е празнично-жанровата одежда на Прогласа. Има ли други сродни прогласи на този, който най-директно дава име на нашето списание и през който някога се е влизало като под арка към Свети-Константиновия превод на Четверо-

евангелието, останал с името „Проглас към евангелието” по първия си стих? Към какво призовават и какво възвестяват те, в какво посвещават? Какъв е отзвукът и каква славянска културна аудитория формират? За отговори на тези въпроси ще се обърнем към още един от известните Прогласи.

Призоваващото „Слушайте, всички славянски народи”, познато ни от старобългарския текст, ситуира и аудиторията на другия известен „Проглас”, към който ще насочим вниманието си. Неговият възвестяващ жест също е обърнат към рода славянски, а конкретният му адрес са южните славяни.

„Проглас (към южните славяни)” (“Proglas”, 1835) на доктора по философия Людевит Гай е манифестен текст на Хърватското възраждане, чиято ефектна визуално-музикална емблема е образът на „лирата Илирия”. Настройването на лирата алегорично крие културното, езиковото и геополитическото (подчинено на културно-езиковото) обединение на южните славяни под знамето на възрожденското движение „илиризм”²¹ – негов водач е поетът, общественикът и журналистът Гай. Музикализацията, изразена в образа на лирата, е характерна за формите на културата от илирийско време, тя символно съответства на романтичната призивност и на идеята за междуславянска хармония. Романтично оцветената илирийска програма е опряна на ключовата идея за единството и съгласието (sloga) и един от възловите моменти в нея е битката за езика, проведена в години, когато официални езици в Хърватия са немският, унгарският и латинският.

Илиризмът е сърцевина на Възраждането при хърватите, мощно идеологическо и културно-обществено движение с много контактни посоки, с ярки предшественици и привърженици от страна на другите славянски народи (и силна българска следа). Той се основава на митологичната идея, според която хърватите се обявяват за преки наследници на древните илири и в това понятие групират всички южнославянски народи, обитаващи някогашните земи на Илирия. Извършва се откриване и опит за новосъздаване на славянския родов съюз като контрапункт на робството и подчинението и като път на национално самоопределение. Илиризмът се разгръща през 30-те и 40-те години на XIX век и представлява върхова фаза в развоя на илирийската идея – близо тривековният ѝ генезис се простира между ренесансовия ѝ произход, ситуиран през XV век, и апогея ѝ през Славянското възраждане.

Образът-послание на Илирия е вдъхновяващ и изключително креативен, неговият извор е поетично-митологичен и утопичен, той пораж-

да съзвездие от творби, обединяващи памет, призив и пророчество, свързани със съдбата и копнежите на южнославянския свят. Историята на илирийската идея е дълга и богата, с разнообразни роли, с повратни моменти, с атрактивни плодове, примери за мистификации, парадокси, любопитни метаморфози с дъха на приключението. Опитите за нейното обществено приложение винаги имат утопичен характер², идеалните проекции на илирийската идея често са предпоставка за приземени реалистични отрицания в изпълването с гласовете на спора балканско пространство. От другата страна на монетата са обществено-политическите параметри в живота на илирийската идея, опасностите, които възникват при нейната политизация. Митът „Илирия” многократно е бил политически превеждан и щателно деконструиран, неговите превъплъщения отдавна са подложени на критическо трезвомислие и обективен анализ. Но може би именно детско-приказният му наивизъм и поетично-фантазното му очарование са една от най-привлекателните му страни. Приеман възторжено, той преминава през поколения от приемници, които подготвят фазата на Гай.

През XVII век ревностен изразител на идеята за всеславянско единство е хърватинът Юрай Крижанич (1618–1683) – един от най-амбициозните стари славянски политолози-изследвачи на устройството на държавата. Той се бори за конфесионално и политическо обединение на славяните под ръководството на Русия, заради което бива смятан за предтеча на панславизма. Към „северната красавица Русия” насочва сдружаващата идея и дубровничанинът Юний Палмотич в средата на XVII век. Но несъмнено най-значимата визия на междуславянското съдружие дава дубровнишкият поет Иван Гундулич (1589–1638) с поемата „Осман”³ (1622), осмисляна като пророчество за гибелта на Османската империя. Поемата е вдъхновена от полската победа над турците при Хотин (1621г.) през XVII век. Полша се утвърждава като преден страж на християнството. Творбата черпи оптимизъм от възхода на хайдушкото движение при южните славяни. През XVIII век прогласяват южнославянското единение Павао Ритер Витезович (1652–1713) и Андрия Качич-Миошич (1702–1760).

През 30-те години на XIX век Гай и екипът от „илирийци” навлизат в полето на интензивни славянски контакти, където циркулира обмен на идеи, визии и практики, осъществяват се плодотворни приятелства и съратничества, създават се общи и сходни проекти, водят се спорове и дискусии около идеята за съзна славянска идентичност, чиято модификация е или-

ризъмът. Южнославянските народи, намиращи се под натиска на империите (Турска, Хабсбургска), имат нужда от съдружна идеология, която да ги направи по-силни. Освен екзистенциален порив и родова стратегия, илиризмът се явява опит за изграждане на убедителна европейска легитимност, той е, образно казано, красиво изработен паспорт за Европа. Съзнанието за сцената на Европа, за това кой и как гледа към хърватите и към славянския свят и как те се представят пред лицето на Европа – това е определяща рамка, в която илириецът поставя героизирания си автопортрет. Такава визия дава Прогласът, а автопортретирането на фона на импозантна галерия можем да видим на една от най-известните снимки на Гай (вж. снимка 1). За героичните измерения на авторепрезантацията говори и гербовникът на Гай, който се вписва в атрактивния път на балканската хералдична традиция.

Илирийското движение, колкото и да се абсорбира или предпоставя и стимулира от славянските събратя, винаги си остава хърватска инициатива и затова при неговата преценка трябва да се вземат под внимание отличителните характеристики на хърватското културно-историческо и конфесионално развитие и на геополитическия образ на хърватските земи. Полската изследвачка на възрожденската митология на славяните Мария Бобровница⁴ скицира следната ситуация на проявление на илирийския мит: от една страна, хърватската културна традиция запазва непрекъснатостта на своя развой, тя е със средиземноморски корени и антична генеалогия, богата и отворена, базирана на ренесансовата далматинска традиция, основната ѝ културна и конфесионална сфера е от западен тип. От друга страна, „илирийският мит” цели прекрочване през границата на *Slavia Romana* към *Slavia Orthodoxa* и приближаване към Сърбия и България – славянските страни, които остават в източноправославната сфера. Става дума за интеграция между земи, които се намират в различна политическа, културна и езикова ситуация. Самият илирийски мит се явява опит за реализация на утопия в историята. Бобровница определя като митичен общия характер на славянофилството. Трябва да подчертаем още в началото, че изключително важна за всичко онова, което говорим тук, е териториалната идея, която носи много – културна ориентация, историческа позиция, митологемна номинация. Та нали Илирия е точно това – митичното име на южнославянските земи, техният райски, първичен архетип, използван като залог за съвременен престиж, политическа и културна легитимация.

II. Пътят на илирийските възгледи при Гай. Славистичното обкръжение и поколението на „илирийците”

Людевит Гай е роден на 8 юли 1809 г. – година с орисващ смисъл, в която Наполеон създава “Илирийските провинции” – в състава им влизат Истрия, Далмация, Корушко, Кранско и хърватските земи южно от р. Сава. Както предава монографистът Йосип Хорват⁵, към това предзнаменование се добавило още едно. Когато детето се родило към седем вечерта, камбаните били за поздравление и баба Розика възкликнала: “На това дете гласът надалеко ще се чува!”

Родното място на Гай е Крапина, град в северозападната част на Хърватско, на сред хърватското Загоре и на 50 км от Загреб, прочут с производството на специфична керамика, бившо владение на унгарските крале Людевит I и Матиаш Корвин. Във връзка с родния град на Гай, превърнат от него в „илирийско гнездо”, срещаме интересна местна версия на етногенетичната общославянска легенда за тримата братя⁶, която Гай преразказва двукратно. Това е и неговата първа издадена творба. Тази легенда изиграва ролята на романтично посвещение, тя се превръща в дълбоко преживян личен символ на илирийско вдъхновение и самоопределение. В нея с лекота може да се открие идеята за протославянската общност, тъй важна за него. Легендата “обитава” развалините на някогашна крепост близо до Крапина – там обичал да се разхожда Гай и да разпуска юздите на въображението си. Детето Людевит изслушва легендарния разказ от сладководния слуга Матиаш – класически случай на романтика, въведен в царството на легендите от фолклорен тип разказвач, вписан в уютата на домашния свят.

В крапинския вариант на легендата, записан през XV век, славянските праотци се наричат Лех, Чех и Мех (хърватски вариант на Рус), те имат и сестра на име Вилина. Тримата братя се укрепяват върху три хълма, воюват срещу римляните и нападат тяхна крепост. Сестра им Вилина е влюбена в римски офицер и ги предава. Братята ѝ разбират за това и го убиват, после, гонени от римляните, напускат своя край и разделят пътищата си – пътищата на отделните славянски клонове. Вилина е пленена и затворена в кула, а люлката на детето ѝ е сложена върху рога на бик. И понеже това дете било с много красива глава, местностите, където бягал бикът, били наречени „Lepoglava”. Тази етногенетична легенда присъства в различни варианти в паметта на всеки от славянските народи, записана в средновековните хроники (Великополска хроника, Хрониката на Козма, Далимиловата хроника, „Повест за изминалите времена”). Хърватския

вариант намираме у Константин Багренородни под формата на сказание за преселването на хърватите от север на юг, към Далмация. Багренородни говори за петима братя и две сестри. Единият от братята носи името-епоним Хрватос. Крапинската легенда се различава от споменатите версии и по образа на първичната земя, и по причината за разселването. Тук виждаме фактора Рим – той разделя и разселва братята и представлява интересен предмет на тълкувания.

Кодът на тази легенда със сигурност е един от ранните, но трайни и ключови фактори, влияещи върху пътя на илирийските възгледи на Гай. В нея присъства протообразът на славянството и неговият център е в Крапина! Ето как рано у Гай се провокира идеята за това, че “пъпът на славянството” е в Хърватия и че тук славяните са били автохтонно население, идентично с древните илири. Показателен е фактът, че той пише първата своя версия на легендата, когато е на 15 години, на латински език под заглавието “Brevis descriptio loci Крапинае”, а след две години, през 1826 г., включва тази легенда в издадената на немски език книга за историята на родния му град под заглавие „Drey Burgen bey Крапина”. Негов покровител и вдъхновител за това издание е класният му ръководител, баварецът Аурелий Херман.

Литературната дарба на Гай блесва рано. В зависимост от немско-наложената структура на образованието преминава през школата на немската литература, пише на немски език (в семейството му се говорело на немски), на немски е и посоченото по-горе издание на неговите творби – стихове и разкази. Следват публикации на стихове в забавното загребско списание “Luna” – вече на хърватски език. В района на Крапина се говори на кайкавски диалект, първите му опити на роден език съответно са на този диалект.

По пътя на образованието между годините 1826–1832-а започва решаваща поредица от срещи с текстове, личности и идеи, които влияят върху формирането на илирийските му възгледи. Гимназия учи във Вараждин, Карловац и Загреб, философия – във Виена и Грац, право – в Пеща, а доктората си по философия защитава в Лайпциг. В Карловац Гай се запознава със сборника на Андрия Качич-Миошич „Приятен разговор на славянския народ” („Razgovor ugodni naroda slovinskoga”), състоящ се от летописни фрагменти и исторически песни, обхващащи развоя на южнославянската история и включващи цикли, посветени на легендарно-исторически герои. Прочитът на тази мистификационна творба е решаващ, Гай казва, че в нея е усетил сладостта и силата на “илирийския език”.

Както отбелязва Панайот Карагъзов⁷, сборникът на Качич-Миошич може да бъде разглеждан като прототип на грандиозната поема „Дъщерята на Славия” на Ян Колар – както ще видим, един от най-значимите съратници на Гай. Той е написан на щокавско наречие – върху него Гай ще положи езиковите си реформи. В същия етап, четейки речника на Андрия Ямбрешич, Гай бива повлиян от речниковата статия за Илирия като „Велико славянско царство” на всички южни славяни. Можем да си представим ентузиазма и вдъхновението, които го обземат при това осветяване на южнославянската памет, въпросите и задачите, които си поставя. В съзнанието му израства грандиозният образ-блян на „Iliria Magna”, за него този блян е ключ към съвременето.

В Пеща процесът на идейно формиране ускорено продължава. Щедри импулси дават зароденото тук и продължилото още дълги години плодотворно приятелство със сродния нему по дух и енергия Ян Колар, връзките с Шафарик (автор на издадената през 1821 г. ”История на славянския език и литература по всички наречия”). Чешката славистика с нейната възлова представа за славянска общност⁸ дава тласък на хърватската илирийска програмност. Колар показва на Гай колко са важни всички фронтове на възрожденската доктрина – история, език, култура. Самият той е типично просвещенска личност – протестантски свещеник, общественик, професор по славянска археология и митология, водач и обединител. Людевит разказва крапинската легенда пред един от най-вглъбените си слушатели. Колар посвещава на Гай сонет в „Дъщерята на Славия”. Образът на целокупното славянство все повече се уплътнява. Уплътнява се и неговата възрожденска митологичност. Изключително важно е съзнанието за европейските измерения на ставащото. Важно влияние върху Гай оказва възгледът на Колар за отделните славянски езици като наречия на един общ славянски език.

Езиковите задачи стават все по-актуални и наложителни. През 1828 г. се състои решаваща среща с пребиваващия в Загреб полски славист Анджей Кухарски, изследвач на славянския език и фолклор – Гай го води в Крапина, разхождат се заедно край руините на легендарната крепост. Срещата повлиява в две посоки – върху замисъла за правописна реформа и върху интереса към историята. Гай е поощрен за езикови реформи и от страна на Колар и Шафарик. Далеч преди него такива реформи подготвя Павао Витезович – между 1689 и 1708 г. Витезович съставя в ръкописен вариант латино-илирийски речник и прави опит за приспособяване на латиницата към хърватския език чрез диакритични знаци⁹. Гай подготвя своя концепция

за езика и за езикови реформи и през 1830 г. издава в Будим двуезично, на немски и хърватски (кайкавски) език, своя учебник по граматика „Кратка основа на хърватско-славянския правопис” („Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja”). В нея по чешки образец предлага специфични диакритични знаци към латинските букви за графично отбелязване на звуковото съответствие. (Нека да припомним, че чешките диакритични знаци са въведени от Ян Хус с трактата му „За чешкия правопис и ортография”). По-късно въведените принципи са нарушени заедно с променената ориентация към шокавското наречие и разработването на концепцията за езика продължава.

През 1830 г. избухва прочутото Ноемврийско полско въстание, предизвикало отглас сред славянския свят. Известни са връзките на чешкия романтик Карел Хинек Маха с полски революционери и поети. Гай също осъществява контакт с поляци, идващи в Пеща след погрома на въстанието. Вероятно тогава той чува бойната песен на въстанието, известна като Мазурката на Домбровски (сегашния полски химн), върху чийто образец ще изгради своя творба.

През 1832 г. Гай се завръща в Загреб и много бързо около него израства кръг от ентузиазирани привърженици – творци, учени, общественици. Надига се вълната на илирийците. Движението има нужда от вестник като своя трибуна и от форми на призивност. И с двете се заема Гай.

Ражда се песента. Самият Гай е автор на текста и мелодията на няколко известни песни – „Još Horvatska ni propala dok mi živimo”(1833), „Hajda braco, hajd junaci”, „Tužno speva vitez na planini” („Preobraženje”), „Doletiše ptice kukavice” („Koseska”) – и трите от 1835, „Oj, Ilirio, oj” (1837). Песента от 1833 г. „Още Хърватска не е загинала” („Još Horvatska ni propala”) представлява посочената вече адаптация по модел на полския химн „Още Полша не е загинала” („Jeszcze Polska nie zginęła”). Заглавието на стихотворния вариант е „Horvatov sloga i sjedinenie”, но в песенния си вариант тя става известна именно с адаптивното заглавие. Съществува спор за мелодията на тази песен, често изцяло приписвана на неговия близък приятел композитора Фердо Ливадич – първия модерен хърватски композитор, привърженик на народния стил в музиката¹⁰. Друг водещ композитор сред илирийците е Ватрослав Лисински, автор на първата хърватска опера „Любов и омраза” („Ljubav i zloba”).

Още през песенно белязаната 1833 г. Гай подава разрешително за издаване на вестник, но го одобряват едва в края на 1834 г. Песенното начало увенчава и първия брой на основания от Гай вестник, който се

превръща в трибуна на илирийското движение – Хърватски вестник (Novine Horvatske) с литературна притурка, назована Денница хърватска, славонска и далматинска (Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska). Вестникът започва да излиза на 6 януари 1835 г. и в него е публикуван текстът на „Хърватската родина“ („Horvatska domovina“) на Антун Миханович. Тази патриотична песен е днешният хърватски национален химн „Lijera naša domovina“. Вестникът на Гай сменя два пъти заглавието си. От 1836 г., една година след Прогласа, той показателно е преименуван в „Илирийски вестник“, а литературното му приложение съответно е наречено „Илирийска денница“. През 1843 г. унгарският крал издава указ, с който забранява употребата на думата „илирийски“. Следват улични протести, а на 29 август 1845 г. се стига до трагични кръвопролития. След забранителния указ вестникът се преименува на „Народен вестник“, а литературната притурка възвръща предишното си име. От десетия брой на вестника се прилага новият правопис, а от 28-ия се минава към ползване на щокавско наречие. Въпросът за наречieto също се определя от културния мит Илирия. На това наречие се гради дубровнишката литература, един от стожерите в илирийската традиция. Гай смята, че това наречие може да стане над-диалектно и да се съобрази със съвременните тенденции на езика.

На страниците на вестника се огласяват редовни публицистични статии, творчески и научни изяви на Гай и представителите на илирийското движение. Гай действа като вдъхновител, което особено ясно личи и от посвещаваните нему стихове. Общата муза е Илирия. Формира се ентузиазирани екип от творци-следовници, между които най-ярките са Иван Мажуранич, Петър Прерадович, Димитрия Деметер, словенските илирийци Станко Враз и Валентин Водник. Станко Враз пише стиховете си на хърватски език, заради което е бил обвиняван от сънародниците си.

Емблематичният хърватски поет Иван Мажуранич (1814–1890) печата поредица от статии със серийното заглавие „Мисли“. Манифестно илирийски са творбите му „На доктор Гай“, „Илириец“ и „Илирия през вековете“. Поемата „Илирия през вековете“ съдържа генезисна концепция – вариант на мита за петте века. Златният век на Илирия, това е нейното славно първо време, следва векът на борци и герои – Людевит, бан Зрински, Марко Кралевич (той, разбира се, става един от важните герои на илирийската памет). Настоящият век, това е векът на съюза и съгласието – „sloga“. Докато тези стихотворения имат декларативен момент, илирийската идея става много по-имплицитна в най-известната романтична поема на Мажуранич – „Смъртта на Смаил-ага Ченгич“, написана през 1848 г. във

връзка със скорошни южнославянски събития. През 1840 г. прочутият черногорски войвода Церович побеждава страшилището за южните славяни Смаил-ага и продължава да жъне победи – през 1860 г. той сразява друг известен турски мракобесник – Деде-ага. Войводата Церович е възпяван в народните песни, той е верен приятел на черногорския княз Петър Петрович Негош. Това, че сюжетът е черногорски, говори красноречиво в подкрепа на славянската взаимност. Поемата бързо е преведена на чешки, полски и руски. Чешкият превод е направен от Ян Колар – верния съратник на илирийците. Оказва се обаче, че обръщането към съвременната черногорска история става причина за съмнения в авторството на Мажуранич в края на XIX век и за опити да бъде приписана поемата на черногорския поет, владетел и владика на Черна Гора Петър Петрович Негош. На Мажуранич е възложена задачата да допише липсващите 14. и 15. песен на известната епическа поема на Гундулич „Осман”. Звездата на Гундулич свети активно на илирийския хоризонт.

Близък и сроден на Гай е неговият приятел и съученик Димитрия Деметер – поет, драматург и прозаик, при когото често се търси и открива Байроновото влияние. “Песента на илирите” („Pěsma Ilirah”) е вписана в огромната му (включваща 540 стиха) епическа поема „Гробнишкото поле” („Grobniško polje”), посветена на Гробнишката битка на хърватите с татарите през XIII век – славянските битки с тях дават солиден материал и за полската литература (Ян Кохановски). Татарите са ситуирани като угроза за Европа, спирана от славяните. Образът на гробнишката битка става актуален във връзка с 600-годишнина от нея, към него се обръщат и други илирийски поети, за да припомнят хърватските рицарски деяния пред крепостта на неблагодарната Европа. В посланието на поемата можем да видим познатия славянски императив към европейско съдействие, желанието на славяните да бъдат видени по-добре баталните картини в историческите им съдбини и по-добре оценени.

Широк обхват и хуманистична висота придобива темата за славянската взаимност при Петар Прерадович (1818–1872), който също посвещава стихотворения на значими битки – при Гробник и на прочутото Косово поле. При този автор в странна симбиоза се прегръщат баталната летопис и идеята му за славянската мисия на любовта, красотата и доброто. Може би точно военната му съдба предпоставя неговия водещ призив към сговор и разбирателство между славяните. Син на православни родители, той приема католицизма заради военната си служба (най-подходящо препитание по волята на сирашката му съдба) и стига до чин генерал в

австрийската армия. Живеейки във от родните си земи, Петар почти забравя родния си език, за да го преоткрие с огромна сила при завръщането си в Далмация под знамето на вече огласената илирийска програмност – първите му творби са неин пряк отглас (печата някои от тях във вестника на Гай), но истински зрялото му творчество се разгръща през 50-те и 60-те години – тогава, когато вече е отминал деветият вал на илиризма. Първото си стихотворение на хърватски Прерадович пише през 1842 г., а през 1844 г. посвещава стихотворение на южнославянския език, в което критикува различията в славянските азбуки. Най-характерното за идеите на Прерадович е това, че се опитва да се пребори с всичко, което разделя и противопоставя славянския свят, включително формите на славянски месианизъм. В „Към поляците“ („Poliakom“) той критикува Полша, че не търси истинско съдружие с останалия славянски свят, в „Хърват или сърбин“ („Hrvat ili Srbin“) показва като морален абсурд антитезата, изразена в заглавието. В богата поредица от призивни стихотворения обявява, че мисията на славянството е любовта - „Към славянството“ („Slavjanstvu“), „Славянските диоскури“ („Slavjanski Dioskuri“). В творчеството на Прерадович намират израз двата най-ключови български историко-легендарни сюжета – за Крали Марко и за Владимир и Косара.

Задачите на езика вървят ръка за ръка с литературните. Официализира се илирийската кодификация на хърватския език на основата на щокавското наречие – акт, свързан с трибуната на вестника на Людевит Гай. Тя е подготвена и осъществена под контрола на Гай от Векослав Бабукич с „Osnova slovnice slavjanske narčĵja ilirskog“ (1836) и Антун Мажуранич (брат на известния поет Иван Мажуранич) с „Temelje ilirskoga I latinskoga jezuka“ (1838). През 1836 г. Людевит Гай обявява общия императив на концепцията така: „В Илирия може да има само един литературен език. Него не бива да го търсим само на едно място, а в цялата голяма Илирия.“ През 40-те години се провеждат дискусии между илирийците и Вук Караджич относно модела на общия южнославянски език. В началото Вук и Гай споделят общи позиции, но по-късно настъпва разграничаване. Гай отказва да публикува статия на Караджич в своя вестник. През 1850 г. важно събитие по отношение на споровете за езика е подписването на Виенския книжовен договор. Самият Гай не присъства на срещата, от хърватска страна участват Д. Деметрич, И. Мажуранич, И. Кукулевиц-Сакцински. Виенската среща приема предложението на Караджич за щокавска основа с йекавски изговор.

Докато през 30-те и 40-те години доминира учението на Колар за взаимността, постепенно настъпва време на движение в защита на отдел-

ната национална самобитност, начело на което застават словенецът Прешерн, чехът Карол Хавличек Боровски и словакът Людевит Щур. Прешерн, автор на известната “Наздравица” в чест на майка Славия, ясно се отграничава от илиризма. В статията си “Славянин и Чех” Боровски прави преглед на развоя и приносите на славянската идея, припомня и цифрата, обявена от Гай (80 милиона), след което категорично обявява: “И така, казано направо, аз изразявам своето твърдо и неопровержимо убеждение, че славяните, а именно – руснаци, поляци, чехи, илири, не са един народ.”

Картината на тези неведнъж сменящи се позиции показва естествения диалектичен възел на славянския въпрос: от едната страна е идеята за единството, съюза, взаимността – от другата страна е защитата на собствената национална идентичност.

III. Прогласът на Гай и образът на лирата Илирия

Къде е мястото на Прогласа в представяното време?

Ударил е часът на една значима с манифестни славянски литературни текстове поредица от години. През 1832 г. Мицкевич пише манифеста на полската месианистична мисъл „Книги за полския народ и полското пилигримство”, през 1834 г. излиза емблематичната епопея в стихове „Пан Тадеуш”. През 1836 г. Карел Ханек Маха написва непреходната поема „Май”, която задава програма за развоя на чешката поезия. През тези години музите са на страната на славянския гений, звездите бележат раждането на водещи творби.

На 5 декември 1835 г. Людевит Гай публикува прочутия си Проглас в литературната притурка на вестника и обявява основните идеи и позиции на илиризма, призовавайки към културна деятелност и езикови реформи. В езиковия план на манифеста се обявява изоставането на кайкавския диалект и се предлага общ език, изграден върху щокавския диалект, и обединение на всички „илирийци” (южни славяни) от целия Балкански полуостров, включително и българите. В Прогласа от 1835 г. е описана и тематиката на бъдещите броеве.

Всъщност прогласите, които пише Гай, са два – от 1834 и от 1835 г., но вторият от тях става по-известен, манифестен и емблематичен – с него настъпва и промяната в заглавието на вестника, който бива именуван „илирийски”. Както информира Йосип Хорват¹¹, съратниците на Гай – Бабукич, Вукоотинович и Анте Мажуранич дават тласък, внасят свои предложения. Гай ги приема, обогатява и извежда в полет. Към неговата личност се утвърждава култ, бива възприеман като „пророк, идол, чудотворец”.

Въздействието на прогласите веднага проличава в общественно-културния живот – една от последиците е решението да се открие хърватски модерен театър (преди това е имало представления само на немски език).

В уводния текст на Прогласа от 1835 г. Гай рисува онзи ефектен образ, който очарова и се запаметява – образа на лирата Илирия. Той извежда с него красиво поетично знаме, или, ако използваме съвременна аналогия, „Прогласът“ прави най-популярния и ефектен рекламен клип на илиризма в стила на тогавашните публицистични алегии. Нека да видим този образ:

„Европа прилича на седнала девойка... Девойката държи в ръцете си тригълна лира и я притиска към гърдите си. Тази лира някога, в стари времена, издаваше най-сладостните естествени звуци, щом благоприятните ветрове докоснеха нейните свършено настроени струни. Не веднъж се вдигаше страшен вихър от юг и запад, след това буря от изток и север – струните отмахляха и вече нямаше съгласие и мили гласове.

Лирата на Европа – това е Илирия с трите си ъгъла между Скадар (Шкутари), Варна и Беляк (Вилах). Нейните отслабнали нестройни струни са – Каринтия, Горица, Истрия, Крайна, Штирия, Хърватия, Славония, Далмация, Дубровник, Босна, Черна гора, Сърбия, България и Долна Унгария. Сега, когато всеки въздиша по съгласието, какво повече можем да желаем, освен това всички разстроени струни на великата лира на Европа отново да влязат в хармония, за да могат с приятни и сладостни гласове да прославят вечната младост на седящата девойка”.

Поетично-музикалната красота на името Илирия е несъмнена и предполага огледалото на съзерцанието. Още по-несъмнена е благозвучната музикална игра в слово-образа на лирата Илирия, която визуално е свързана със сърцето и скута на седящата девойка Европа. Така изглежда и звучи емблемата на илиризма, която призовава южните славяни към обединение и хармония, показани в образа на благовестието и културната мисия спрямо Европа. Илиризмът на Гай е форма на европоцентризм.

Всъщност тази емблема представлява поетизиран образ на карта – картата на Илирия. Можем лесно да начертаем тази карта, опирайки се на трите върха на лирата и намирайки изброените от Гай области (вж. прил. 2). Скадар е днешната албанска Шкодра, намираща се на северозападната граница с Черна гора. Английските пътешественички Макензи и Ирби, посетили южнославянските земи през 1863–64 г. наричат този град „допирна точка на сърбите и албанците”¹², което дава представа за статута на този град, използван от Гай за значещ връх на лирата. Беляк е днешният австрийски град Вилах, намиращ се на границата със Словения, недалече

от Грац, където най-често са водили пътищата на хърватското образование. Варна е българският, черноморски връх на лирата.

Гай придава на своите илирийско-славянски карти различни териториални измерения. Както отбелязва Панайот Карагъзов, понякога тези измерения са доста хиперболични, различни са и алегиите, които Гай прилага към тях – така например в статиите “Нашият народ” (1835) и “Кратко въведение в историята на Велика Илирия” Гай “преброява” 80 милиона славяни, определя славянски корени на много европейски и азиатски народи, “умалената карта на илиризма е от Адриатическо до Черно море, а панорамната – от Адриатика до Тихия океан”¹³. В съответствие с романтичната хипербола се намира друга използвана алегория – на славянския великан, който с едната си ръка държи Черно море, а с другата – Балтийско. Това е съвкупният образ на земите на всички славяни.

Само една година след Прогласа, през 1836 г., Ян Колар публикува своя трактат „За литературната взаимност между племената и наречията на славянския народ” в чешки и хърватски списания. Удачно е сравнението между двата текста, при което можем лесно да доловим елементите на отглас и съзвучие. В трактата четем следното: “1. Литературната взаимност – това е един от най-прекрасните и привлекателни цветове, който в последно време разцъфтя върху почвата на многоплеменния славянски народ. За пръв път от много векове разпръснатите славянски племена гледат на себе си отново като на един велик народ и на различните наречия като на един език; чувството за националност се събужда навсякъде и те усърдно желаят да се запознаят по-бързо едни с други. Славяните не само са способни на такъв литературно-духовен съюз, но за повечето от тях той е необходима потребност. Това понятие и явление е съвършено ново в Европа, няма подобно на него. 2. Що е взаимност. Литературната взаимност, това е общото участие на всички племена в умствените произведения на техния народ.”

От тези редове лъха увереност в реалността на общославянската културна сила. Те дават представа за ентузиазма на свързването, за взаимното индуциране между възрожденските деятели. В “Дъщерята на Славия” (издадена през 1824 с три песни по 50 сонета и допълнена през 1852 общо с пет песни с 645 сонета) Колар прави своята вдъхновена карта на славянството, организирана около централните славянски реки, богата на герои, послания и слава.

Идеята за славянска взаимност и съдружие твори мощна културна аудитория, към която се приобщават гласове отвън. Съкровищница от

убедителни и любопитни данни дарява цитираната вече книга “Пътувания из славянските провинции на Европейска Турция” на Джорджина Макензи и Аделина Ърби. Английските пътешественички първоначално планират ексцентрично пътешествие, но впоследствие всичко онова, което виждат и научават по пътя си, ги превръща в горещи проповедници на славянската кауза. Завръзката на балканското им пътуване се ражда, когато попадат в красноречива ситуация на междуславянското родство. Пътят към Балканите тръгва от Прага – обстоятелство, което съответства на посоката на чешките славистични инициативи, попили в илиризма. Ърби и Макензи се срещат там с радващия се на европейска известност историк Франтишек Палацки и провеждат с него богат разговор. На базата на чутото и видяното Макензи и Ърби правят много точна скица на славянската ситуация от втората половина на XIX век с акцент върху географските, езиковите, професионалните и политическите измерения. В нея намира място и опитът южните славяни да създадат общ литературен език и да бъдат именувани „илирийци”: Констатира се, че думата „илириец” не е могла да послужи на целта, понеже принадлежащите към източноправославната църква сърби и българи не я възприемат заради латинските ѝ асоциации. Авторките са убедени в близостта между сръбохърватското и българското „наречие” на славянския език (тогавашна терминология), особено по отношение на лексика, и установяват родството между сръбските и българските народни песни и лекотата, с която южните славяни от различни краища се разбират помежду си – „...езикът, както самите те твърдят (к.а.), ги обединява”⁷⁴ – обобщават английските журналистки. За тях тази обединителна роля на езика е явна – те виждат отстрани онова, върху което се гради славянската обединителна стратегия и което славянинът, намиращ се в сърцето на XIX в. заявява за себе си.

IV. Илирия – име, земя, мит, история, идея... Парченцата на магичното огледало. Хералдичното приключение

Образът на сякаш изведената от царството на приказките и всъщност измислена „славянска Илирия” е едно от най-атраktivните мито-поетични огледала, което дава желателно-утопичния и същевременно архетипния, осветен от дълбинно родословие образ на южнославянско единство. В това идентичностно огледало разделяното от естествените закони на политиката и историята южно славянство иска да види себе си целокупно, езиково и духовно обединено и извисено, творящо единна култура като механизъм на самосъхранение и себедоказване. Чрез него, използвайки мощта на

сдружаването, южните славяни се опитват да отхвърлят клеймото на робството и да отбраняват земите и рода си, обграждайки ги с венеца на идеята за славен произход, гаранция за настоящи и бъдещи победи. Отделните парченца на магичното огледало са южнославянските земи и народи, към които се обръща и Гай в своя “Проглас” и чиито очертания заключава в „лирообраза”. Служенето на Илирия означава изковаване на идея за пощастлива съдба, търсене на пророчество и предопределение, родени в нея. Наричайки себе си „илири” южните славяни се самомитологизират, опитват се да извършват върху себе си ритуал за сила и благополучие, с който да излъжат преследващата ги робска съдба и да попаднат в едно щастливо-обричащо първично време.

Носещ посланието на славата, митът „Илирия” дава красива аура за южнославянската идентичност. Как на прелеза от XVI към XVII в. името „славяни” е било тревожно засенчвано от синдрома на робството, виждаме чрез бенедиктинския монах-хроникьор от Дубровник Мавро Орбини – един от изворите на Паисий. Важно е да се отбележи, че първият полски историограф от унгарски произход, останал със символното име Гал Аноним, също е бенедиктинец, което определя писането на истории като следвана форма на сакрален обет¹⁵. Още в разгърнатото заглавие на своята знаменита история от 1601 г. „Il regno degli slavi” Орбини прогласява, че ще разказва за „царството на славяните, днес неправилно наричани скиавони” (роби). В етимологичната игра с родовото име той ще заложи на „славата” като славянска аура и ще подготви пътя на трасираната илирийска (южнославянска) идентичност. Преди Мавро Орбини славяните покрива със слава Винко Прибоевич в своето “Слово за увенчаните със слава славяни” (Венеция, 1532). Неговото произведение се счита за класическо историографско проявление на илирийската идея, изгряла на хоризонта на ренесансовото време. Илирийската идентичност е ситуирана като „славна”, героична, тя украсява родовия произход, началото. Основната ос в традицията на илирийската идея е историографската – тя е и мостът, по който тази идея минава в българската мисъл. Историографският прототекст, ползван и от Орбини, и от Прибоевич, и за пръв път перифразирани на хърватски език от Марко Марулич през 1510 г., е известната хроника на Дуклянския поп, написана на латински език и обобщаваща летописната традиция на Южна Далмация до XII в. Заради несъмнената ѝ базисна роля тя е наречена от Панайот Карагьозов „архетип на хърватската историография, политология и художествена словесност”¹⁶. Датировката ѝ се колебае между XII и XIV в., върху нея са падали съмнения за мистификация.

В летописа на Дуклянския презвитер за пръв път е даден славният сборен образ на хървати, сърби, черногорци и българи. Макар и да не са наречени илири, южните славяни присъстват като реална общност. И както всички стари хроники, тя е изпълнена с легенди и истории, които са общославянско достояние – сред тях са и най-трайните български сюжети, присъстващи в южнославянските литератури – панонската легенда, любовният романс с християнска аура и трагичен финал между дуклянския крал Владимир и Косара – дъщерята на Самуил, победата на Крум над Никифор. Мавро Орбини преразказва живо и изразително тези сюжети, подадени му от Дуклянския презвитер, придава им плътност и зримост (например, когато показва как точно е бил превърнат в чаша черепът на Никифор). Както Дуклянеца, така и той прави тези незабравими истории част от южнославянската памет. По-късно към тях посяга Андрия Качич Миошич в своите епически песни и, както вече отбелязахме, илириецът Петър Прерадович.

Но нека се върнем на изходния за нашата тема въпрос: защо, как и кога автохтонните за балканския полуостров и всъщност отдавна претопени илирийци се оказват митични предци на преселниците-хървати и групиралите се около тях южни славяни? Как става така, че южните славяни започват да смятат себе си за илири?

За древните илири „во кратце” знаем следното: те са индоевропейци, населяващи около 1200 г. пр.н.е. земи в региона на адриатическото крайбрежие, днес в състава на Хърватско, Черна гора, Босна и Херцеговина, Албания, Сърбия и Македония. Като независимо кралство Илирия възниква през 380 г. пр.н.е., а през 168 г. пр.н.е. е завладяна от римляните и се превръща в римска провинция. За преки наследници на древния етнос се считат албанците, което също е дискуссионен въпрос¹⁷. Образът на древната Илирия присъства в античната литература – в Омировата „Илиада”, в „Метаморфозите” на Овидий.

Върху земите на някогашната Илирия се формират южнославянски държавни територии и, както казахме по-горе, това са всъщност пръснатите парченца на митичното огледало „Илирия”. Някогашните очергания на Великата Илирия визуално обединяват южното славянство и тази обща зона на единение се явява архетипът, към който ще се обръщат приемниците на илирийската идея, за да създадат образа на хипотетичния съюз. Този архетип е един от факторите за превръщането на Илирия в обетована славянска зона, в първичен и изконен свят, въпреки че южните славяни идват тук през VII век като заселници и нашественици и не са автохтонно население. Неговата актуализация е продукт на хърватската история.

Хърватските племена (т.нар. бели хървати) образуват заедно с „наследените от римско време заселници, старото балканско население и наносите от следващи миграции ядрото на бъдещата хърватска нация”¹⁸. Съответно елементът на претопените илирийци също влиза в етничния субстрат на Хърватско. Хърватската държава с център в Посавското (Панонското) княжество се създава в отпора срещу франките под скиптър на първия династичен владетел Търпимир, преминава през серия битки с България при Борис и Симеон) и променлива политика спрямо Византия. През 925 г. с короноването на Томислав за крал се стига до най-силното време – времето на хърватското кралство. След опит за унгарска окупация и мощен въоръжен конфликт с Унгарското кралство, при който загива последният хърватски крал, се стига, както отбелязва Марияна Йовевска¹⁹, до „едно от най-оспорваните събития” в хърватската история – персоналната уния с Унгария през 1102 г., а след 1526 г. (битката при Мохач) пред угрозата на османското нашествие следва вливането на хърватите в Хабсбургската империя до 1918 г.

Такава е поредицата от политически зависимости (отличителен белег на хърватската история) – византийска, унгарска, венецианска (в Дубровник, под формата на протекторат между 1205–1358 г.), хабсбургска, френска, турска. През игленото ухо на редуващите се политически ситуации и същевременно провокирана от тях, преминава илирийската идея. Времето на нейн се полага в две координации: ренесансовата и национално-освободителната. Най-силно значение за нейното раждане имат връзките с Италия по време на Ренесанса, когато южните славяни вече са под робство.

Да погледнем през Хърватия към Италия: географската позиция на хърватските земи носи морската благословия на Адриатика – Хърватия и Италия се гледат през морето, търговските и културните пътища между тях са неизменни, най-силни са те по време на Ренесанса. Центърът на тази процесуалност е търговският съперник на Венеция Дубровник, номиниран като „Вратата на изтока” и заради културната си традиция като „Славянската Атина”. Конфесионалното определение на хърватите в процеса на голямото напрежение между Рим и Константинопол и натиска им върху славянския свят също гравитира към *Slavia Romana* в периода между 864 и 1060 г. (известната реформа на Хилдебранд), когато църковният събор в Сплит решава да бъде окончателно наложено латиноезичното богослужение. Този акт е наложен отгоре и не е осъществен лесно. Той обръща хърватите към латинската културна сфера и се явява една от причините за непрекъснатостта в тяхното културно развитие, но в същото време създава

предпоставки за борба за съхранение на славянската традиция, а също и към прецедента на най-късното съхранение на глаголицата (до XVII в.). С католицизма е свързано и трайното развитие на бенедиктинския орден, основан още през 864 г. Към този орден, известен със силната си книжовна традиция, принадлежи и Мавро Орбини.

В карта от XV в. известният с хуманистичните си интереси папа Пий II (със светското име Енеа Силвио Пиколомини, бивш автор на хедонистична поезия) нарича района на Западните и Централните Балкани – “илирски народ”. До 1485 г. в актовете на римската конгрегация за обозначаване на балканските славяни се употребява терминът “славяни”, а след тази година “илири” или “илирски народ”. Постепенно по време на дубровнишко-далматинския ренесанс под влиянието на ренесансовия хуманизъм в Италия с характерното виждане в древността, илирийската идея узрява „там, където ренесансовите култури допират границите си – в Дубровник, славянски център с етнично славянско самосъзнание, който в усилията си да се разграничи от историята на италианците и от историята на византийците създава и представата за илирийската античност”²⁰. Както отбелязва Тодор Сарафов, първоначално идеята няма политическо съдържание, нейното политическото уплътняване се извършва по време на подготовката от папа Климент VIII в края на XVI в. военен съюз срещу Османската империя, в който общата идейна платформа на участващите южни славяни от Босна, Далмация и Албания става илирийската идея. Флотата на похода бива подготвяна в Неапол и Дубровник и е наречена „илирийска”²¹.

Следващият най-важен „външен” момент за утвърждаването на славянската Илирия са войните на Наполеон в контекста на политическа конкуренция спрямо Италия – страната с трайно влияние върху земите на хърватите. В рамките на създаваната от него империя, на която се провъзгласява за свещен римски император, през 1809 г. той връща древната Илирия под образа на илирийските провинции. Тук си заслужава да обмислим две неща. Първо, че става дума за превъплъщение на древна държавна структура, която има символен статут (най-мощната конструкция от такъв тип е Римската империя, Илирия е нейна съставка). Второ, че ако припомним и случая с Полша, Наполеон извършва политическа игра със славяните, залагайки на техни освободителни блянове в конфликта със своите врагове – в полския случай – Русия, в хърватския случай – Италия. Нека да припомним, че Гай се ражда точно през 1809 г. Като френска следа срещаме негови подписи с „de” отпред. Познаваме и

подписи на Мицкевич във варианта Адам Наполеон Мицкевич (полската митологизация на Наполеон е далеч по-силна).

Още при началните си проявления илирийската идея намира две от най-интересните си превъплъщения, които ще се превърнат в част от атрактивната ѝ традиция – мистификацията и хералдиката. Безспорно един от най-интересните случаи, служещи за завръзка на тази традиция, е биографията на адмирала от испанската флота Петър Охмучевич, който представлява потенциален сюжет за роман. Петър Охмучевич е роден в Босна, но семейството му се премества в Рагуза (Дубровник) заради развиващата се там търговия. Той успява да изгради солидна кариера, като офицер от испанската флота плува до Индия, прочува се при завладяването на Португалия (1580 г.) и на Азорските острови (1582 г.) от страна на Испания. През 1581 г. построява за своя сметка кораба “Св. Йероним”, а в 1588 г. предвожда ескадрата “Classis illyrica”, участвайки в похода на Непобедимата Армада против Англия. Заради големите си заслуги към испанската корона получава званието адмирал, но за да влезе в аристократичните испански среди, му е необходимо да докаже синята си кръв. Така се ражда неговата мистифицирана родова история, придружена от царски грамоти, написани на „илирски език”. Според натъкмената биография Петър Охмучевич извежда потеклото си от рода на Хрельо Охмучевич, известен в народните песни като Рельо Крилати. Става дума за същия този Хрельо, който през XIV век изгражда известната Хрельова кула в сърцето на Рилския манастир. Протосеваст Драговол Хрельо, владетел на Струмската област, възстановява манастирската обител по времето на цар Иван Шишман, за което е бил награден с дарствена царска грамота от 1378 г. В биографията на Петър Охмучевич Хрельо е обявен от Стефан Душан за „бан на костурската държава и цялата македонска земя”. За патрон на илирийското потекло на Охмучевич е считан Св. Йероним Блажени (331–420 г., известен с превода на Библията от еврейски на латински), родом от далматинските земи. Сферата на илирийския култ към този светец е изключително голяма, неговият образ бива поставян в началото на илирийските гербовници.

Първият такъв гербовник придружава родовата биография на Петър Охмучевич който чрез него се превръща в баща на балканската хералдика. Всъщност, за пръв път гербът на Илирия е публикуван в известната „Космография” на Мюнстер през 1544 г. и в началото традициите на западната картография задават правилата на илирийските гербовници. В Гербовника

на Охмучевич начело е поставен образът на Св.Йероним, държащ илирското знаме, след него са гербовете на Илирия, Македония, България, Босна, Сърбия, Славония, Хърватско, Рашка, Далмация, Поморието, Стефан Душан, Котроманичите, както и още 140 герба на отделни сръбски аристократи, или общо 152 на брой. Заглавието на гербовника гласи: “Родословие на забележителните и свети отци и гербовете на земите на свещените племена на илирското царство”.

С тази интересна история започва не по-малко интересната и дълга поредица от гербови сборници и мистификации, носещи знамето на илирийската идея. Характерът на илирийската идея е такъв, че тя предполага силата на изображението и визуалната убедителност, особено що се отнася до възкресяването на родовата памет в образи на светци, владетели и хералдични символи. Хералдиката съвсем логично се явява парадното облекло на илирийската идея. Солиден гербовник включва историята на Мавро Орбини – той бива използван като образец от двама книжовници и гравьори – хърватина Павао Ритер Витезович (1652–1713) в „Stematografia” (1701 г., написана на латински език) и от неговия следовник, „ревнителя на българското отечество” Христофор Жефарович, който пише своя вариант на „Стематография” на черковнославянски език и с това я прави достъпна. Витезович издига в култ илирийската идея, той нарича илири не само хърватите, но и останалите славяни. Жефарович определя себе си като „любител царства илирическаго” и „илирико-рассиански общ зограф”, той е верен поклонник на илирийската идея. Вдъхновен от нея, придава нов вид на гербовете, като ги поставя върху фон от изящни облачета и прецизира рисунката. Освен това той поставя на традиционното място на св. Йероним образите на български и сръбски светци. Творчеството на Жефарович е доказателство за органичното присъствие на „мита Илирик” в Българското възраждане. Както отбелязва Иван Радев, „за българския възрожденец именно в неговите граници се създава пълноценно митополитическо пространство, което има своята насоченост и генеративни функции, застива в органичните форми на генезиса и проявлението си, разкрива широкия си културологичен обхват и естетически измерения”²², диференцира позициите на отделните книжовници (предизвиква полемична страст у Паисий, подкрепя у Спиридон Габровски). Интересно е да се отбележи, че още преди Жефарович първото изображение на българския герб, направено от българин, принадлежи на българския францисканец Петър Богдан, глава на католическата църква в България от 1643 г., солиден историограф и водач на Чипровското въстание през 1688 г. – той украсява

преводната му книга от 1643 г. „Благосъкровище на небесната Мария девица, майката Божия” (оригиналът е на Андрия Гелсомини). На герба има изобразена звезда в горния ляв ъгъл и полумесец в долния. В спор с Божидар Димитров, който смяна, че долупоставеният полумесец призовава на борба срещу турците, проникновеният познавач на хералдиката Иван Войников²³ смята, че полумесецът обозначава принадлежността на българите към Илирия. Гербът на Илирия включва полумесец и стояща над него звезда (вж. прил.3).

Патронът на настоящия текст Людевит Гай също поръчва свой гербовник, възприет и от страна на някои негови следовници (Янко Шафарич). Той е изготвен през 1842 г. и представлява вариант на т.нар. „фойнишки гербовник”, наречен така по името на босненското градче Фойница, където е бил изработен в пределите на съществуващия там францискански манастир през 1675 г. по поръчка на внука на Петър Охмучевич – Петър-Дамян Охмучевич. Както отбелязва Войников²⁴, характерна за него е смяната на сръбско-илирийската с австро-илирска идея, вдъхновена от австро-турските войни и вярата в освободителната роля на Хабсбургите. Този факт съвпада с характерната за късния Гай австрийска ориентация, заради която загубва водаческата си роля и бива обвиняван в ренегатство. През 1863 г. той пише „Мисли за съглашение на Хърватска и Славония с правителството” („Gedanken zum Ausgleich Croatiens und Slavoniens mit der Regierung”). Тази позиция всъщност не е внезапна. Още в апогея на илирийското движение Гай счита, че по-голямата заплаха идва от страна на унгарците, дори когато мотивира замяната на „хърватин” с „илириец”, той казва, че „хърватин” е „маджаризъм”. Неговото негативно отношение към унгарците се проявява и в дистанцията му спрямо Унгарската революция от 1848 г. От 1849 г. поддържа с вестника си виенското правителство, но продължава да бъде смятан за политически опасен и дори е арестуван през 1853 г. за връзки със Сърбия. През 1864 г. пише статията „Мисли за съглашение на Хърватска и Славония с правителството (Gedanken zum Ausgleich Croatiens und Slavoniens mit der Regierung), в която защитава идеята за политическо място на самостоятелна народна партия в бъдещото конституционно устройство на Австрия под флага на хабсбургския централизъм.

Постепенно Гай се оттегля огорчен и доста самотен от позициите на големия вдъхновител и водач, какъвто е бил по времето на „Прогласа”. Става така, че поетът Иван Мажуранич израства като по-активна и въздействаща фигура на хърватския хоризонт. През периода 1858–1872 г. той

става председател на създаденото още през 1842 г. сдружение „Матица илирийска”. През 1872 г. Гай умира.

Негово последно убежище е Илирийската аркада – така е наречена гробницата, намираща се на известното гробище Мирогой в Загреб, където са пренесени останките му. Така прахът на Гай остава погребан под сводовете на блажената Илирия, а духът му се скита по неизбродните ѝ земи.

БЕЛЕЖКИ

*Изказвам благодарност на акад. Ив. Радев, проф. Н. Даскалов, преводач-славист Г. Савов, доц. М. Йовевска и доц. С. Йорданов за проведените с тях интервюта и полезни разговори по въпросите на текста.

¹ Терминът „илиризм” може да бъде срещнат в няколко приложения: 1. Като дефиниция, обхващаща всички привърженици, етапи и проявления на илирийската идея. 2. Като определение на националната хърватска митология (вж. **Аретов, Н.** Балкански идентичности в българската култура от модерната епоха (XIX–XX в.) – http://www.ilit.bas.bg/bg/bul_vuzrajdane.php – 45 (актуализ. на 7.Хл2006) 3. Като стандартно название на възрожденското движение през 30-те и 40-те, предвождано от Гай – в този смисъл ще бъде употребен тук.

² За утопичния характер на илирийските визии вж. **Карагъзов, П.** Хърватските предтечи на визии и утопии за славяните. – В: **Карагъзов, П.** Някогашните славяни днес. С., 1997, 138–152.

³ За разцвета на дубровнишко-далматинската литература през XIV–XVII в. и творчеството на Гундулич вж. **Зайцев, В.** Между лъвом и драконом. М., 1972

⁴ Вж. **Bobrownicka, M.** Narkotyki mitu. Krakow, 1995, 26–27.

⁵ Вж. **Хорват, Ј.** Льюдевит Гај. Београд, 1945, с. 9.

⁶ Типологичен анализ на славянските етногенетични легенди прави **Д. Тржештик** в статията си „Славянские этногенетические легенды и их идеологическая функция” – В: „Раннефеодальные славянские государства и народности (проблемы идеологии и культуры)”, Studia Balcanica, кн. 20. С., 1991, 35–43.

⁷ **Карагъзов, П.** Цит. съч., с. 142.

⁸ **Аретов, Н.** Българското възраждане и Европа. С., 1995, с. 53.

⁹ Вж. **Иванова Н.** История на сръбския и хърватския книжовен език. С., 2000, с. 172.

¹⁰ За музикалните инициативи на Гай вж. **Županović, L.** Hrvatski pisci između gjeće i tona. Zagreb, 2001, 143–156.

¹¹ Вж. **Хорват, Ј.** Цит. съч., 94–112.

¹² **Макензи, Д., А. Ђрби.** Пътвания из славянските провинции на Европейска Турция. С., 1983, с. 99.

¹³ Вж. **Карагъзов, П.** Цит. Съч., с. 146.

¹⁴ **Макензи, Д., А. Ърби.** Цит. съч., с. 27.

¹⁵ За бенедиктинския обет вж. **Plezia, M.** Wstęp do: Anonim tzw.Gall Kronika polska, Wrocław, 1989, s. VI.

¹⁶ **Карагъзов, П.** Цит. съч., с. 140.

¹⁷ По въпроса за етничния корен на албанците има две становища: 1. Че са наследници на илирите; 2. Че имат дако-мизийски произход – вж. повече при: **Георгиев, В.** Траките и техният език. С., 1977; **Гиндин, Л.А.** Некоторые вопросы древнего балканского субстрата и адстрата. – В: Вопросы этногенезы и этнической истории славян и восточных ромонцев. Методология и историография. М., 1976. Ориентацията по този въпрос дължа на **доц. д-р С. Йорданов.**

¹⁸ **Йовевска, М.** Балканските провинции на Хабсбургската държава. В. Търново, 1999, с. 31.

¹⁹ Пак там, с. 41.

²⁰ **Сарафов, Т.** Мавро Орбини и българските историци през XVIII век – предговор към: Мавро Орбини. Царството на славяните. С., 1983, с. 19.

²¹ Пак там, с. 19.

²² **Радев, Ив.** История на българската литература през Възраждането, В.Търново, 1997, с. 68.

²³ Вж. **Войников, И.** История на българските държавни символи –<http://www.protobulgarians.com/Kniga%20za%20gerbovete/II.Chast%20vtora-zname.htm-115k> (актуализ. на 7.X. 2006).

²⁴ Пак там.

Прил. 1. Людевит Гай

Прил. 2. Карта на “Лирага Илирия”

Прил. 3. Гербът на Илирия
(по Стематография
на Жефарович)